

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG ELLÁTÁSI RENDSZERE A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN AZ 1751. SZABÁLYZATTÓL 1815-IG

LÁZÁR BALÁZS

THE PROVISION SYSTEM OF THE IMPERIAL-ROYAL ARMY IN THE HUNGARIAN KINGDOM FROM THE 1751 REGULATION TO 1815

The compromise peace between the Hungarian estates and the Habsburg court that closed the Rákóczi revolt in 1711 set the framework for the provisioning of the imperial army which was stationed in Hungary. While the military leadership had to take into consideration the country's interests, the estates had to acquiesce in the permanent presence of a foreign military on Hungarian soil, the provision of which, however, no more constituted an intolerable burden for a country in the process of regeneration after the end of Ottoman occupation. The supply of the army was predominantly made in kind (food and fodder) instead of in cash, in full accordance with the local conditions. Presenting the institutional framework and the regulations, the study shows that both the Hungarian political elite and the Viennese central administration made considerable efforts at regulating the coexistence of army and society, and at limiting the abuses of the military. As the reforms of Joseph II to re-regulate army provision by transforming the duties into a permanent tax proved ephemeral, the regulation of 1751 remained effective until as late as 1848.

Keywords: army provision, quartering, Imperial-Royal Army, Josephinism

A hadseregek életében a tényleges harc a csatamezőn tevékenységüknek talán egy százalékat teszi ki még akkor is, ha éppen háború dúl. A fennmaradó időben is etetni, ruházni, ellátni és elszállásolni kell a katonát, hogy a döntő pillanatban ő és a lova egyaránt megfelelő fizikai állapotban legyen. A kora újkori államok bevételeinek tekintélyes részét a hadseregek fenntartására és azon belül is a haderő élelmiszer-ellátására fordították. A harmincéves háború ellátási katasztrófái, teljes hadseregek széttűlése és gazdag tartományok pusztulása mutatta meg az ellátatlanság következményeit.

A vesztfáliai béke után, immáron állandóan zsoldban tartott hadseregek létszáma dinamikusan növekedett Európa-szerte. A császári-királyi haderő a harmincéves háború vége felé nagyjából 40 000 főt számlált, a felszabadító háborúk idején 60 000–80 000-et, a spanyol örökösödési háború idején 100 000-et, később, a hétéves háború előtt már a békelétszám is 108 000 főre növekedett, végül, II. József török háborúja kezdetén, 1788 ta-

Lázár Balázs, PhD, kutató, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

vaszán közel 300 000 főt mozgósítottak.¹ Az igények érzékeltetésére álljon itt néhány adat. Zachar József szerint a lengyel örökösödési háború idején, 1735-ben a hadra kelt 85 000 fős császári sereg (modern mértékegységre átszámítva) havi 2 385 096 kg lisztet, 4 981 775 kg zabot, 8 927 632 kg szalmát és 9 565 020 kg szénát fogyasztott el.²

Perjés Géza mutatott rá arra, hogy ezt a megnövekedett létszámot lényegében egy igen lassan növekvő populációnak kellett eltartania, ráadásul a mezőgazdasági termelésben sem történt áttérés egészen az ipari forradalomig, mindössze a burgonya okozott egy kisebb forradalmat a 18. század végén.³ A százezres hadseregeket felvonultató államoknak pusztán szervezéssel, előregondolkodással és a hatékonyság növelésével kellett az ellátás problémáját áthidalniuk, például raktárakat kellett létrehozni, hogy a hadjáratok idején ebből utánzállítással a hadsereget élelmezni lehessen. Egy bizonyos szintet azonban a termelési viszonyok miatt nem lehetett átlépni. Franciaország hozzávetőlegesen 450 000 főnyi katonaságot tudott úgy-ahogy fegyverben tartani és felruházni, főleg pedig ellátni. Ezt a számot sem XIV. Lajos, sem száz évvel később a forradalmi kormányzat, de Napóleon sem tudta meghaladni, mégoly kíméletlen mozgósítással sem.

Tanulmányom elsősorban nem a hadra kelt seregek ellátásának kérdéseit szeretné körbejárni, hanem a békeidőben a Magyar Királyságban állomásozó császári seregek eltartásának módszereit vizsgálja – hangsúlyosan a hadsereg szemszögéből.

Központi ellátási hivatalok

A Habsburg Monarchia a 18. század folyamán geopolitikai fekvése révén nem engedhette meg magának a lefegyverzés és a hadseregcsökkentés luxusát. II. József kardcsörtető politikája szintén egy erős hadsereget igényelt. Uralmának legfőbb támaszát, a kortársak, így a költő Ányos Pál is abban látta, hogy „háromszáz ezer zsoldos él kenyeren.”⁴ Ezt az óriási állományt és közel ugyanennyi katonalovat folyamatosan el kellett látni, méghozzá a lehető leggazdaságosabb módon. Ebben a viszonylag olcsó és termékeny Magyar Királyság óriási szerepet játszott.

Mielőtt sorra vesszük azokat az összbirodalmi hatáskörű hivatalokat, amelyek a hadsereg ellátását intézték, meg kell említeni, hogy csábító lehetőség volt – elsősorban hadjáratok idején – az ellátást „privatizálni” és teljesen civil vállalkozók gondjaira bízni. Az 1716. évi török hadjárat idején ezzel meg is próbálkoztak. Ekkor lényegében magánosították a hadseregellátást: a kenyeret, gabonát és lótapot, illetve a pékeket és a szekereket is egy üzletemberekből álló konzorcium biztosította volna. Az eredmény azonban totális kudarc lett, és az állam kénytelen volt közbelépni. Ugyanebben a hadjáratban később a hadsereg 2136 fős ellátási szervezetet volt kénytelen fenntartani 1000 szekérrel,

¹ Michael Hochedlinger: *Austrian Wars of Emergence*. London, 2003. 237., 300.

² Zachar József: *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Bp., 2004. 86.

³ Perjés Géza: *Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 1999. 223.

⁴ A Kalapos király. Magyar Elektronikus Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/06200/06222/html/makolt180080009.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2020. november 18.)

amihez 6000 ökröt kellett vásárolnia.⁵ A hadsereg ellátásáért felelős intézményrendszerre tehát békében és háborúban egyaránt szükség volt.

Az élelmezés és takarmányozás, de lényegében bármely katonai tevékenység hajtóereje a pénz. Ennek előteremtése sokáig az állandó hadsereggel egy időben, 1650-ben létrehozott és az Udvari Haditanácsnak (*Hofkriegsrat*) alárendelt Főhadbiztosság (*General Kriegs Comissariat*) feladata volt. Előzményei a katonai pénzügyek felett ellenőrzést gyakorló mustramesteri hivatalok voltak, melyek kontrollálták többek között a katonák zsoldjának kifizetését. Idővel a Főhadbiztosság tervezte meg a hadjáratok költségvetését, és rövidesen a hadi költségvetést, vagyis a hadsereg anyagi igényeit is ez a szerv számította ki. Ennek figyelembevételével rótták ki a hadiadót az egyes tartományokra. A 17. század végétől a Főhadbiztosság fokozatosan magához vonta a tartományi újonccállítás és a pótlóvázás feladatát is. A hadbiztosi szervezet Mária Terézia 1746. december 28-i utasításával területi főbiztosságokra tagolódott, melyekből a Magyar Királyság és Erdély területén hét volt illetékes: ezek Erdélyben, Bánátban, Szlavóniában, illetve a pozsonyi, budai, kassai, nagyváradai és a beszercebányai hadbiztosi kerületekben működtek.⁶ A pénzügyi feladatok miatt 1681-től a Főhadbiztosságot már nemcsak a Haditanácsnak, hanem az Udvari Kamarának (*Hofkammer*) is alárendelték. A Főhadbiztosság jelentősége fokozatosan növekedett, mígnem Mária Terézia 1746-ban közvetlenül az uralkodónak alárendelt önálló udvari hivattalá emelte. A hadi gazdálkodás kérdésében az új hivatalnak, instrukciója szerint, a Kamarával és a Haditanácscsal szoros együttműködésben kellett tevékenykednie. A Főhadbiztosság önálló hivatalként való működése egyébként sok kívánnivalót hagyott maga után. Az 1757-től az állami irányító csúcsszervbe, a Haugwitz-féle *Directorium in publicis et cameralibus* tartományi szerveibe olvadt be, de a teljes mértékig „demilitarizált” Főhadbiztosság csődöt mondott a hadsereg ellátásának megszervezésében. 1761-ben ezért egy Hadbiztosi és Hadellátási Bizottságot hoztak létre, míg végül 1762 végén ez a szervezet is fokozatosan beolvadt az Udvari Haditanács pénzügyi és gazdasági referatúráiba. Önálló működése végül csak 1767-ben szűnt meg.

A szűkebben vett élelmezés feladatát 1742-ig a Főellátási Hivatal (*Obristproviandamt*) végezte az Udvari Kamara alárendeltségében. Ezután, a középszintű katonai közigazgatás bevezetésével, a főhadparancsnokságok (*General Commando*) keretében létesültek tartományi ellátási hivatalok. 1782-ban II. József ismét centralizálta az élelmezést és takarmányozást, ezért az Udvari Haditanácsnak közvetlenül alárendelt szervként létrehozta a központi Katonai Ellátási Hivatalt, mely a tartományi ellátási hivatalokon, illetve háború esetén a kivonuló seregek ellátási igazgatóságain keresztül gondoskodott a csapatok ellátásáról. A Katonai Ellátási Hivatal már 1791-ben beolvadt az Udvari Haditanácsba, de 1801-ben visszakapta önállóságát, mivel Károly főherceg hadügyminiszter az anyagi eszközök és a különféle raktárkészletek feletti ellenőrzés jogát rá ruházta. A hivatal élén két magas rangú tiszt állt. Az egyik folyamatosan járta a birodalmat és ellenőrizte a tartományi

⁵ Hochedlinger: *Austrian*, 121.

⁶ A kerületi katonai hadbiztosságok könnyen összetéveszthetők az 1723-ban létrehozott polgári tartományi biztosságokkal, mivel területük és székhelyük nagyrészt fedte egymást. Komoróczy György: A katonai közigazgatás szervezete a Debreceni kerületben. *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1959) 2. sz. 132–135.

ellátási hivatalok munkáját, míg a másik a főhivatalt vezette. Az önálló működés azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és a hadseregellátás irányítása 1803 januárjától visszakerült az Udvari Haditanács szervezetébe.⁷

Az állandó hadsereg létjogosultságát, valamint anyagi alapját a Magyar Királyságban és kapcsolt részeiben az 1715. évi 8. törvénycikk szentesítette. 1723-ban, a Helytartótanács felállításával párhuzamosan a katonaság és a megyék között szervező, közvetítő funkciójú civil szerv is létrejött a korábban rengeteg sérelmet kiváltó hadseregellátási, elszállásolási és szállítási ügyek rendezésére a kormány szerv keretein belül. Az örökös tartományokban már évtizedek óta működő szervezetek mintájára állították fel a tartományi biztosságot (*Comissariatatus Provincialis*) és a hat kerületi biztosságot elsősorban a polgári lakosság védelmére és a katonai túlkapások megakadályozására.⁸

Mi járt a katonának?

A zsoldot, különösen a közemberek és alacsonyabb rangú tisztek zsoldját igencsak szűkmarkúan állapították meg ekkortájt, sőt ezek a nyomott összegek gyakorlatilag évszázadokig változatlanok maradtak. Sokáig nehéz volt megmondani, hogy egy-egy katona vagy tiszt mekkora zsoldot húzott akár pénzben, akár természetben. A járandóság mértéke függött attól, hogy béke volt-e vagy háború, függött a belföldön vagy külföldön teljesített szolgálattól, és még a birodalmon belül sem volt egyforma. A magyarországi és erdélyi szolgálatteljesítés során a tisztek kevesebb járandóságban részesültek, mint a drágább nyugati tartományokban. Az 1748 után bevezetett reformokig számos furcsasága is volt a meglehetősen bonyolult fizetési rendszernek. A zsold összegét a törzstiszteknek úgy állapították meg, hogy az ezredtulajdonos részesült ezredesi illetményben, az ezredes alezredesi, az alezredes őrnagy, míg az őrnagy kapitányi fizetést húzott, mivel egy ezredben csak három törzstiszti hely volt rendszeresítve. Ezt a szabályozást eltörölték 1758-ban, és a korábbi, a téli és nyári időszaktól függő fizetéstől eltérően állandó járandóságokat vezettek be. Maga a havi illetmény a zsoldból, illetve az úgynevezett húspénzből, továbbá a kenyér- és takarmányporciókból⁹ állt. Utóbbiakat 1758-tól pénzben fizették ki a hadnagytól magasabb rangú tiszteknek. A közkatona zsoldja napi 5–6 krajcár (havi 2,5–3 forint) között váltakozott. A napi ételmezei porció (2 bécsi font kenyér, esetleg 1/3 font kétszersült) árát, illetve a különféle ruházati cikkek költségeit viszont levonták fizetéséből. 1767-től megszűntek a levonások, majd az 1769-es szabályzat szerint a természetben járó kenyér mellé az egyszerű gyalogos katona Magyarországon 3,5 krajcárt kapott kézhez, és ebből ő maga vásárolhatta meg a húst, a bort vagy a sört a táborban vagy a helyőrségben a markotányosoktól, esetleg beszállásolása helyén. A többi tartományban a magasabb

⁷ Az intézményrendszerre vonatkozóan lásd Hochedlinger: *Austrian*, 119–121.

⁸ Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1) 73.; *Magyarország hadtörténete*. I–IV. Főszerk. Hermann Róbert. Bp., 2015–2018. III. (Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919) 18.

⁹ Orális és equilis porció.

árszínvonal miatt 4–6 krajcár járt.¹⁰ Táborozáskor a főzés kincstári üstökben „pajtásságonként” történt, vagyis három-négy katona alkotta közösség vásárolta meg a húst, és készítette el az ételt.

A porciórendszer a katonai egységek egy adott helységbe történő kvartélyozásának tervezését és annak elszámolását nagyban megkönnyítette, hiszen egy kapitány – akinek 15 orális és *equilis* porció (ételmezés és a ló ellátása) is járhatott – beszállásolása kiváltotta ugyanennyi közkatona elhelyezését. Jellemző, hogy egészen 1722-ig a hadiadót is porcióban, és nem pénzben kalkulálták.

A katonák ellátása hússal, itallal és egyéb élelmiszerekkel, dohánnyal meglehetősen jó üzletnek számított. Hadik András még fiatal kapitányként tapasztalta, hogy a belgrádi vár hentese az 1730-as években kamarai hivatalnoki pozíciót vásárolt magának az ekkor Habsburg kézen lévő Szerbiában, és egy házat is birtokolt Belgrádban.¹¹

A Magyar Királyság az ellátási rendszerben

Egy Szentpéterváron 1823-ban megjelent katonai értekezés szerint, mely 1–5-ig osztályozta az európai tájakat termelékenység és népsűrűség szerint, Magyarország a 2-es kategóriába került: azaz közepesen kulturált vidéknek számított (Nyugat-Európa tartozott az első kategóriába), négyzetkilométerenként 17–25 lakossal. A hadsereg ellátása e szerint a klasszifikáció szerint helyben is történhet, de raktárakat is kellene létesíteni. A Magyar Királyság megelőzte a 3-as lengyel és a 4-es besorolású orosz területeket, voltaképpen ideális területet kínálva a hadseregek ellátására és állomásoztatására, hiszen a csekélyebb népsűrűséget ellensúlyozták a tágas terek a lovak legeltetésére.¹² Már rögtön az állandó hadsereg kezdeténél, az 1650-es évektől számos császári ezredet Magyarországon szállásoltak el¹³ a rendek heves tiltakozása és az országgyűlésen meghozott törvények ellenére.¹⁴ 1655 és 1723 között a béke- vagy hadiállapottól függően 40 000–80 000 katonát és

¹⁰ *Reglement für die sämmentlich Kaiserlich-Königliche Infanterie*. Wien, 1769. 70–80.

¹¹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ. Kézirattár. Hadtudomány 4-r. 7. Hadik András: *Der Feldzug gegen die Türcken von Jahr 1739*. 176–177. p.

¹² Perjés: *Seregszemle*, 228.

¹³ 1652-ben 3419 gyalogos és 1141 lovas állomásozott az országban, de ez a szám minden bizonnyal jelentősen megnőtt az ezt követő években. Lásd Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700*. Bp., 2004. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Milleneumi Könyvtára 4) 105.

¹⁴ Az 1662. évi 1. tc. foglalja össze legjobban a sérelmeket: „a hú karok és rendek [...] alázattal Ő felsége legkegyelmesebb tudomására hozzák, hogy az 1659-ik évi 25-ik t. cikkben említett német katonaságot, az ott kitett időben nemcsak, hogy nem vitték, hanem időközben is [...] más új és számosabb német katonaságot is hozattak be, és ugyanez a német katonaság és annak vezetői szokatlanul élelmiszereket zsaroltak és úgynevezett ingyen szállásokat róttak ki és az ország törvénye szerint a katona szállásolástól mentes, úgy egyházi, mint nemesi curiákat szállásokkal terhelték s egyéb különféle és súlyos jogsérelmeket követtek el az országlakók azok jobbágyai ellen.” Ezer év törvényei: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=66200002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D>. (Legutóbbi megtekintés: 2020. november 17.)

30 000–40 000 lovat kellett eltartania az országnak.¹⁵ Az 1751 és 1838 közötti időszakban durva becsléssel átlagosan évi 50 000–60 000 császári-királyi katona állomásozott az országban,¹⁶ többnyire idegenek, mert a gyakorlat szerint a magyar regimentek többségét külföldre vitték.¹⁷

Köztudott, hogy Magyarország hadiadóját sikerült a rendeknek a 18. század folyamán viszonylag alacsony összegre leszorítani, amely 1751-re érte el a 3,2 millió forintot úgy, hogy bizonyos katonai szolgáltatások, így a *forspont* és a várépítésnél teljesítendő robot már beolvadtak az adóba. Ebből az összegből azonban a Magyarországon állomásozó katonaság költségei miatt egy krajcár sem hagyta el az országot. Egyetlen, a békeidőszakban kb. 2000–2200 fős létszámú gyalogezred fenntartása az 1748 utáni időszakban több mint évi 121 000 forintra rúgott.¹⁸ Egy Magyarországon állomásozó vérteszred évi zsoldköltsége az előírások szerint 25 000 forint volt, viszont az alakulat 958 hátasa számára nem kevesebb, mint évi 349 670 adag lóporcióra és a 945 fő számára 344 925 (napi 2 krajcárral számolva, évi 11 500 forint költségű) kenyérporcióra volt szükség.¹⁹ A legdrágább tételt, a lovak ellátásának költségeit azonban meglehetősen nehézkes és esetleges pénzre átszámítani, mivel a nyári hónapokban a fűért és gyakran a szénáért készpénztérítés (vagy adóbeszámítás) általában nem járt, a téli hónapokban azonban a lovaknak napi 8–10 font takarmányra volt szüksége, melyért a szállásadók 1723-tól havi 3 forintot (vagyis napi 6 krajcárt) számolhattak fel.²⁰ Ezt azonban lovasezredenként így is legalább 20 000–25 000 forintra becsülhetjük, a fenntartás teljes költségét pedig legalább 60 000–70 000 forintra tehetjük. Ehhez járulnak hozzá a különféle katonai létesítmények fenntartásának és egyebeknek²¹ a költségei, melyeket a magyarországi hadikasszákból kellett fedezni.

Az alacsony adóval és a féltékenyen őrzött nemesi adómentességgel összefüggően az 1754. évben bevezetett belső vámok miatt az ország a cseh–osztrák iparcikkek felvevőpiacává vált, míg a hazai ipar szerény kezdeteit nagyrészt megfojtották a vámok. Az olcsó magyarországi élelmiszer- és takarmányárak miatt a hadsereg, különösen a lovasság itteni állomásoztatása pedig feleannyiba került, mint a birodalom nyugati tartományaiban. Elsősorban tehát nem politikai, hanem pénzügyi okai voltak annak, hogy békeidőben a

¹⁵ Timon Béla: *Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai. A cs. kir. hadsereg elhelyezése és ellátása Magyarországon*. Bp., é. n. [1935.] 23.

¹⁶ Uo. 18.

¹⁷ A cs. kir. hadsereg alakulatai békeidőszakban általában három–négy évenként váltottak helyőrséget. Főszabályként elmondhatjuk, hogy a hadvezetés törekedett arra, hogy a csapatok kiegészítési területüktől jókora távolságban, idegen tartományokban kerüljenek elhelyezésre. Ennek katonai és politikai okai egyaránt voltak. A korabeli hadseregek egyik legnagyobb problémáját, a dezertálást nyilván alaposan megnehezítette, ha a katona szülőföldjétől több száz kilométerre teljesített szolgálatot. Politikai szempontok is léteztek, hiszen a lázongásokat gyakran katonai erővel verték le, melynek során jól jött, ha nem volt érzelmi kapcsolat a karhatalom és a lakosság között.

¹⁸ Zachar: *Habsburg-uralom*, 92.

¹⁹ *Reglement für die sämmentlich Kaiserlich-Königliche Cavallerie*. Wien, 1769. 76.

²⁰ Timon: *Az 1838/39. évi*, 70–71.

²¹ Pl. a Magyarországon állomásozó tábornokok és a katonai hivatalnokok fizetései és az egyre nagyobb számú nyugdíjas tiszt és özvegy járandóságai. Magyar kiegészítésű alakulatok esetén a toborzás költségei is jelentősek voltak.

császári-királyi hadsereg teljes lovasságának legalább kétharmada Magyarországon állomásozott (1. táblázat).²²

1. táblázat. A Magyar Királyságban békeidőszakban állomásozó cs. kir. lovasság (zárójelben az adott csapatnemhez tartozó összes ezred száma)²³

Béke- -év	Vértés és karabélyos ezred	Dragonynos	Huszár	Könnyű- lovás	Ulánus	Lovasszázad/ svadron	Elvi létszám ²⁴ (ember/ló)
1752	11 (18)	8 (12)	8 (10)	–	–	327 század	24 000
1767	16 (17)	6 (10)	5 (10)	– (2)	–	184 ²⁵ svadron	22 000
1773	12 (17)	4 (8)	1 (10)	– (2)	–	112	15 000
1776	9 (12)	4 (7)	1 (8)	– (5)	–	81	13 700
1780	12 (11)	3 (7)	1 (8)	1 (5)	–	94	16 000
1781	8 (11)	3 (7)	– (8)	1 (6)	–	80	13 600
1782	8 (11)	3 (7)	1 (8)	1 (6)	–	80	13 600
1783	6 (11)	2 (7)	3 (8)	3 (6)	–	90	15 300
1784	8 (11)	3 (7)	2 (8)	3 (6)	–	100	17 000
1786	9 (11)	3 (7)	1 (8)	1 (6)	–	86	14 600
1791	8 (11)	4 (7)	1 (8)	– (6)	– (1)	86	14 600
1802	7 (8)	2 (6)	4 (12)	– (6)	– (3)	104	19 000
1803	8 (8)	1 (6)	4 (12)	– (6)		104	19 000
1806	6 (8)	5 (6)	4 (12)	– (6)		128	24 000
1810	7 (8)	4 (6)	5 (12)	2 (6)	1 (3)	128	24 000
1816	4 (8)	– (6)	4 (12)	1 (7)	1 (4)	72	14 000
1818	5 (8)	2 (6)	5 (12)	2 (7)	2 (4)	108	20 000
1821	5 (8)	2 (6)	4 (12)	– (7)	1 (4)	80	15 000
1824	6 (8)	3 (6)	3 (12)	2 (7)	2 (4)	110	21 000

²² A hadseregen belül a 18. század közepére a lovasság létszáma a teljes erő mindössze 20 százalékát tette ki, azonban hatalmas takarmány- és helyigénye miatt így is jelentős költséget képviselt. 1775 januárjában a hadsereg teljes lóállományának 45 százaléka (27 177-ből 12 227) volt Magyarországon. Nagy-L. István: *A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok*. Pépa, 2013. 285.,

²³ A táblázat Timon: *Az 1838/39. évi táblázatmelléklete*, Nagy-L.: *A császári-királyi passim és a Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs. Supplement. Geschichte der K. und K. Wehrmacht*. [I–V. Bearb. Alphons Freiherrn von Wrede – Anton Semek. Wien, 1898–1905.] III/1. passim alapján készült.

²⁴ Nagy-L. István szerint az egyes lovassági alakulatok feltöltöttsége gyakran mindössze 50–60 százalékos volt. (Nagy-L.: *A császári-királyi*, 193.) Ez az állapot véleményem szerint inkább az 1802 utáni rövid békeidőszakokat, majd a Szent Szövetség korszakát jellemzi, de a fent jelzett adatok valószínűleg a korábbi periódusokban is nagyobbak voltak a valósnál. Adataim így közelítő becslésnek tekinthetők.

²⁵ 1768-ban a lovasságnál eltörölték a századot (*Compagnie*) mint alapvető szervezeti egységet, és helyébe a svadron (*Escadron*) lépett.

Béke- -év	Vértes és karabélyos ezred	Dragonynos	Huszár	Könnyű- lovás	Ulánus	Lovasszázad/ svadron	Elvi létszám (ember/ló)
1828	5 (8)	3 (6)	6 (12)	2 (7)	– (4)	108	20 500
1832	4 (8)	2 (6)	3 (12)	3 (7)	2 (4)	100	19 000
1835	4 (8)	2 (6)	3 (12)	3 (7)	2 (4)	96	18 000
1838	4 (8)	2 (6)	3 (12)	2 (7)	3 (4)	100	19 000

A 17. század végének és a 18. század elejének katonai erővel történő kíméletlen és törvénytelen adóbehajtása, az ellentételezés nélküli szolgáltatások és önkényeskedések után a század közepére a viszonyok rendeződtek. Az 1720-as években azonban még igencsak előfordult – elsősorban a katonatisztek részéről –, hogy ajándékokat (*discretio*) és jogtalan szolgáltatásokat követeltek a falvak népétől.²⁶ Mivel kaszárnnyák és nagy befogadóképességű erődök ebben az időszakban még csak nagyon kis számban voltak az országban, a hadsereg elszállásolása, elsősorban a lovasságé továbbra is szinte kizárólag a lakosságnál történt.²⁷ Az elszállásolás és ellátás szorosan összefüggött, hiszen a hadsereg nem tudta és nem is akarta a szétszórtan elszállásolt alegységek élelmezését megoldani. Ebből következően élelmiszerről, takarmányról, fűtésről-világításról is a gazdának kellett gondoskodnia.²⁸

Az 1748. augusztus 8-án a hadbiztos kötelességeit megszabó rendelkezés a napi élelmi porciót a Magyar Királyság területén 2 font kenyérben állapította meg, és 4 krajcárban, melyből a katona húst vagy más élelmiszert vásárolhatott. A szállásadó köteles volt sót, és a húshoz való levest vagy főzeléket adni, és mindezt megfőzni. A katonának fekhelyet kellett biztosítania, de fűtése és világítása közös volt a gazdával. A gyűjtőnéven *salgamum*-nak nevezett szolgáltatásokért (ágy, világítás, főzés, főzelék vagy leves) katonánként napi 1–2 krajcárt számoltak el a szállásadónak.²⁹

A magyarországi katonaság eltartásának újraszabályozására és egységesítésére született az 1751. december 28-án kiadott uralkodói utasítás,³⁰ mely rögtön az elején rögzítette, hogy az országban állomásozó csapatok nagyságának és összetételének meghatározása teljes mértékben uralkodói jognak számít. Az utasításban lefektetett eljárásrend szerint, ha az uralkodó döntést hozott bizonyos alakulatok magyarországi elhelyezéséről, akkor utasította a Magyar Királyi Kancelláriát, hogy tájékoztassa szándékáról a helytartót vagy a nádort, akiknek az volt a feladata, hogy a Helytartótanács szakapparátusára és a polgári hadbiztosi szervezetre támaszkodva felossza az egyes ezredek a vármegyék között.

²⁶ Horváth László: Néhány adat Sopron megye hadiadó kötelezettségéről és a katonák téli kvártélyoztatásáról (1648–1750). *Soproni Szemle* 72 (2018) 1. sz. 106.

²⁷ A Bánátban és Erdélyben már az 1720-as években elkezdődött a kaszárnnyáépítés. Hochedlinger: *Austrian*, 315.

²⁸ Az 1751 előtti ellátási és beszállásolási ügyeket kimerítően tárgyalja Schramek László: *Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül*. Bp., 2011.

²⁹ Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés. 1708–1792*. Keszthely, 2010. 454. Az 1751. évi szabályozás ilyen részletességgel nem szól a *salgamum*ról.

³⁰ Landes Verpflegs Regulament. Kelt Pozsonyban, 1751-ben. Az utasítás azonban nagymértékben megegyezett a gróf Pálffy János-féle szabályozással, a Károly császár által kiadott 1716. évi és a békeidőben született első, 1730. évi ellátási szabállyal, illetve a Mária Terézia-féle 1741. és 1745. évi ellátási utasítással.

Az így elkészített elszállásolási terv ezután visszakerült jóváhagyásra az Udvari Haditanácshoz, sőt az uralkodóhoz.³¹

Az elszállásolási és ellátási költségeket a vármegye kéthavonta számolta el a területén állomásozó ezredekkel. Az általuk kiállított nyugták alapján a hadipénztárak³² fizették ki a megyéknek járó összeget vagy – egyszerűbb módon – a hadipénztárak jóváírták az összeget a megyére kirótt hadiadóból. Azok az adófizetők viszont, amelyek adótartozást halmoztak fel, számíthattak arra is, hogy katonaság beszállásával a hátralékot a *Militär-assistenzre*, vagyis katonai erőre támaszkodva hajtják be.³³

A szabályzat kimondta: egy parasztportára maximum hat-nyolc-tíz katonát, istállójába három lovat lehetett elszállásolni. A tisztek számára önálló lakásokat kellett kiutalni. Az ezredesnek és segéd tisztjének öt szoba, a törzstisztnek négy, a századosnak három, hadnagynak és zászlósnak két-két szoba járt, valamint természetesen istálló a lovaiknak. A fűtésről és világításról a kényeszerű „vendéglátó” gondoskodott, amelyért katonaként (valószínűleg napi) 1 krajcár térítést számolhatott fel. A külön elszállásolt tiszteknek³⁴ viszont meghatározott tűzifa-ellátmányt kellett biztosítani.³⁵

A ló tápra vonatkozólag részletesen intézkedett az utasítás, amennyiben pontosan megszabta a téli és a nyári hónapokban adandó zab, széna és alomszalma mennyiségét, és szabályozta a zöldtakarmánnyal etetést, valamint azt is, hogy szükség esetén széna helyett zabszalma vagy árpszalma is adható.³⁶

A vármegyék és a hadsereg közötti viták egyik legfőbb oka a hadsereg által végrehajtott menetek (*transenna*) során felmerülő ellátási és szállítási költségek megtérítése volt. Minden hadmozdulatról először a Magyar Királyi Kancelláriát kellett értesíteni a Haditanácsnak, amely továbbította ezt a Helytartótanácsnak, hogy értesítse a megyéket és a törvényhatóságokat az országon átvonuló vagy azon belül mozgó katonai kötelekekről, hogy az ellátást és a szállítást megszervezzék. Nyilvánvalóan, bizonyos „útba eső” vármegyékre jóval nagyobb teher hárult, mint az elszigeteltebb fekvésűekre. Az 1750-es években elrendelt hadgyakorlatok miatt azonban a hadseregnek gyakrabban kellett mozognia, mint korábban. A szabályzat ebben a tárgyban is rögzítette az ellátási normát, mely lényegében megegyezett a tartósan beszállásoltak ellátmányával.

³¹ Timon: *Az 1838/39. évi*, 18.

³² A főhadparancsnokságok ellenőrzése alatt működtek a hadipénztárak vagy katonai fizetőhivatalok. Ezeknél fizették be a megyék és városok a hadiadót, itt számolták el a katonaság ellátásával kapcsolatos pénzbeli költségeket. Ezért e hivatalok a katonai hadbiztosi kerületekben, azok székhelyén működtek.

³³ Szijártó: *A diéta*, 458. Az azonban valószínűleg korábbi történetírói tévedés, hogy az 1727-ben létrehozott *Auctions-compagnie*-k (melyekből a gyalogezredek a 4. zászlóaljat alkották) végezték volna az adóbehajtást. Ezek egyszerűen a fenyegető háború miatt felállított pluszszázadokat takarták. Ez a megnevezés kikopott az 1740-es évekre.

³⁴ Továbbá az őrmestereknek és az ezred-, illetve századtörzs (az úgynevezett *prima plana*) tagjainak, pl. lelkész, hadbíró, foglár stb.

³⁵ Ezt az ellátmányt fokozatosan csökkentették. Napi egy öl fát havi 4 forint 30 krajcár értékben számoltak el. Timon: *Az 1838/39. évi*, 34.

³⁶ Berkó István: A Magyarországon elhelyezett csapatok ellátási szabályzata 1751-ben. *Magyar Katonai Szemle* 1 (1931) 7. füzet 197.

A parasztságra nehezedő, sokszor megénekelte és elátkozott két teher, a „porció” és a „forspont” közül az utóbbival, vagyis az előfogatokkal kapcsolatban is hozott némi változást az 1751. évi szabályozás. Mivel az országgyűlés 1729-ben megváltotta évi 200 000 forinttal az ingyenes szállítást, a nyári hónapok alatti zöldszakarmányozást és a robotmunkát, újra leszögezték, hogy a katonaság az eddigi ingyenes szállításáért köteles némi szerény térítést fizetni a szekerek és lovak tulajdonosának. Egy négylovas vagy négyökrös szekér állomástól állomásig tartó (kb. 15 kilométer hosszú) útjáért a katonaság például 48 krajcár összegű térítést fizetett. Szabályozták a váraknál, sáncoknál történő munkavégzést is, melyet ebben az esetben is robotnak neveztek. Ezekért a szolgáltatásokért a továbbiakban napszámot kellett fizetni, és lehetőség szerint kerülni kellett az aratás vagy szüret idején történő robotoltatást.

A katonaság ellátása, szállítása, elszállásolása és egyéb, katonasággal összefüggő terhek leírásra kerültek a vármegyék hadiadójából. Somogy vármegye például valamikor a korszakban a 70 261 forintra rúgó hadiadójából csak 15 560 forintot fizetett be készpénzben.³⁷ A hadsereget természetben ellátó lakosságot sújtó adó volt az úgynevezett *deperdita*, ami az elszámolt hivatalos ár és a termények piaci ára közötti különbözet volt. Ezt a különbözetet a megyei házipénztárból rendezték. Nagy költséget jelenthetett emellett, ha szükséges termény nem állt helyben rendelkezésre, és más régiókból kellett odaszállítani.

Az 1751. évi utasítás igyekezett fellépni a katonaság kihágásai ellen, illetve nagyobb együttműködést előírni a polgári hatóságok és a katonaság között. A csapatokat ezért a vármegyei biztosok kísérték megyéjük határáig. Bizonyos alakulatok vissza-visszatérő „vendégek” lettek egyes vármegyékben, így lassan csökkent az ellenszenv és a feszültség. A katonaság ráadásul megbízható felvevőpiaca volt az egyes térségek mezőgazdasági terményeinek. Az ország jelentős részében valószínűleg nem is lett volna arra lehetőség, hogy pénzben fizessék be a hadiadót. A katonaság önkényeskedése a korábbi korszakokban az egyik kiváltó oka volt a kuruc mozgalmaknak és előkelő helyen szerepeltek a nemzet sérelmei között. Ekkorra már azonban, hála a viszonyok rendeződésének, ezek az incidensek a kocsmai verekedésekkel kerültek egy szintre (2. táblázat).

2. táblázat. A Magyar Királyságban állomásozó gyalogság

Békeév	Század	(Elvi) létszám ³⁸	Tényleges létszám
1774	102	11 220	105 031
1776	79	8 700	
1780	106	16 900	

³⁷ Szijártó: *A diéta*, 455.

³⁸ Számításomba – bonyolultsága miatt – nem vettem bele a századköteléken kívül szolgálókat (ezredtörzs) tagjait és a tisztikart, hiszen elképzelhető, hogy az egyes ezredek törzse nem Magyarországon állomásozott. Ezt azonban ellensúlyozza, hogy a gyalogságnál sem volt százszázalékos feltöltöttség békeidőben. Adataim becsléseknek tekinthetőek, a bécsi Hadilevéltár anyagaiból hónapról hónapra kimutatható lenne a hadsereg pontos diszlokációja és létszáma. A táblázat Timon: *Az 1838/39. évi táblázatmelléklete*, Nagy-L.: *A császári-királyi passim alapján* készült.

Békeév	Század	(Elvi) létszám	Tényleges létszám
1783	146	23 300	
1786	150	24 000	
1791	176	28 160	169 836
1802	146	23 360	204 197
1806	245	39 200	207 198
1810	228	36 480	189 878
1817	124	23 000	
1821	101	18 700	
1828	108	20 000	
1831	86	16 000	
1838	100	18 600	

Reformtörekvések

A császári lovasság tömeges magyarországi állomásoztatásának megvolt az ára. A falvakban történő szétszórt elhelyezés nemcsak a lakosságnak jelentett kényelmetlenséget, hanem katonai okokból sem volt célszerű, hiszen a csapatok gyors mozgósítása a korabeli mércével mérve is gyakorlatilag lehetetlenné vált. Egyetlen lovasezred összevonása a kívánatos öt-hat nap helyett akár tíz-tizenkét napig is eltarthatott.³⁹ A magasabb előljárók szemétől távol állomásozó katonák fegyelmére, és így a csapatok ütőképességére sem volt jó hatással az elszigeteltség. Áthidalhatatlan ellentmondás feszült a civil érdekek és a katonai szempontok között, hiszen a megyék a terhek, azaz a beszállásolás és ellátás minél egyenletesebb, a hadsereg a gyakorlatozás, a fegyelem és az összpontosítás miatt a minél koncentráltabb elosztásban volt érdekelt.⁴⁰

A legkézenfekvőbb megoldás erre a laktanyaépítés lett volna, melyet Mária Terézia 1766. november 15-én a lovasság számára is elrendelt, ez azonban az óriási költségek miatt csak írott malaszt maradt.⁴¹ A gyalogságnál más volt a helyzet, ez a fegyvernem ugyan szintén nagy számban tartózkodott az országban, de jóval kevéssé volt költség- és helyigényes az elhelyezése. A császári-királyi hadsereg gyalogságának hozzávetőlegesen ötöde állomásozott Magyarországon. Ezeknek a csapatoknak az elhelyezését jórészt meg lehetett oldani az erődökben, a laktanyában és a városi polgárság házaiban, bár utóbbiaknál sem okozott ez kisebb károkat és bosszúságot, mint a lovasságé vidéken.

A leginkább II. József császár és társuralkodó, illetve Moritz Lacy tábornagy (haditanácsi elnök, majd hadügyminiszter) kezdeményezte reformok legfőbb vezérelve ezen a

³⁹ Timon: *Az 1838/39. évi*, 20-21.

⁴⁰ Tangl Balázs: A cs. kir. hadsereg elhelyezésének kérdése Vas vármegyében (1867-1879). *Vasi Szemle* 68 (2014) 424-425.

⁴¹ Timon: *Az 1838/39. évi*, 20.

téren is az egység volt, melynek megfelelően az egész birodalomban a hadsereg laktnyákban való elhelyezése lett volna kívánatos, és az ellátást is teljesen a hadsereg élelmezésügyi szervei intézték volna, így a hadiadó természetbeni megváltására sem lett volna lehetőség.⁴² Ez éppenséggel ellentmondott az 1751. évi szabályzatnak, mely számolva a realitásokkal *expressis verbis* elfogadta, hogy Magyarország terményekben gazdag, ám készpénzben szegény ország, és ezért a hadiadó egy részét természetben róhatja le.⁴³

Az 1760-as és 1770-es évek katonai reformjai során a lovasság magyarországi elhelyezésének problémái is terítékre kerültek. Hadik András tábornagy, az Udvari Haditanács frissen kinevezett elnöke 1775. februári memorandumában⁴⁴ József korrégens felszólítására áttekintette a hadsereg állapotát, és összegezte az eddigi sikereket és kudarcokat. A 28 pontos memorandum 9. pontja, mely a legnagyobb terjedelmű az összes közül, az elhelyezést, azon belül a lovasság magyarországi állomásoztatását és ellátását veszi górcső alá. Hadik szerint a megyék és az ezredek akkortájt zajló tárgyalásai egy általánydíj megállapítására, vagyis a nyújtott szolgáltatások pénzbeli megváltására eleve kudarcra van ítélve, ezért legalább – József intencióinak megfelelően – az országban koncentrálni kell az eddig szétszórtan állomásozó lovasságot. Az állományt svadrononként, de ha ez nem lehetséges, akkor legalább szakaszonként együtt kell tartani. Az összpontosítottabb elhelyezésre Hadik a Duna és a Tisza vidékét, a folyókkal szomszédos vármegyéket jelölte volna ki, illetve Sopron és Vas vármegyéket, mivel „ezek városokban, tágas mezővárosokban és helyiségekben bővelkednek, ahol a csapatok könnyen szállást találnak”. Katonai okok, a galíciai összeköttetés miatt Zemplén, Sáros és Szepes vármegyékben is kell egy ezredet tartani. Az elszállásolásból így kimaradt volna az ország 17 vármegyéje, elsősorban a periférián található hegyesebb vidékek. Hadik ezt nem látta volna problémásnak, mivel „Minden [vármegye], melyek a beszállásolástól való mentesítésre javasolandó, iparuk, forgalmuk és a kézművességük által több pénzre tesznek szert területükön kívül és belül, mint az alföldi részeken fekvők. Mivel most a természetbeni beszállásolástól, a fa, világítás, szalma szolgáltatásától és fuvarozástól és más kísérő kellemetlenségektől teljesen mentesek lesznek [...] és az állandóan üresen maradó tiszti kvártélyok szabad rendelkezésükre és hasznosításukra maradnak, ezért szerény véleményem szerint teljes mértékig megfelelne a méltányosságnak, hogy ha az ezekhez az előnyökhöz mért arányban hozzájárulnának katonai épületek létesítéséhez, illetve az ellátáshoz, miáltal a költségek általános terhe elviselhetőbb lesz.” Vagyis Hadik arra gondolt, hogy a beszállásolással sújtott vármegyéket a mentesítettek kivételével különadóval lehetne kompenzálni. Ez az elképzelés, mint bármilyen más adóemelési törekvés, természetesen kudarcra volt ítélve, miképpen a lovasság nagyobb összpontosítása, még 1838-ban is csak egy jámbor óhaj volt a magyar országgyűlési bizottsággal tárgyaló katonatisztek részéről.⁴⁵

⁴² Ez a törekvés már az 1748. évi reformjavaslatokban is felmerült.

⁴³ Timon: *Az 1838/39. évi*, 9.

⁴⁴ Hadik András tábornagy szakvéleménye a hadsereg állapotáról, kelt Bécsben, 1775. február. Másolatban fennmaradt tisztázata: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien) Zentralstellen, Notiz Hofkommission. Armee Organisation. 1775. Kt. [doboz] 6.

⁴⁵ Timon: *Az 1838/39. évi*, 22.

Hadik meghatározta a beszállásolásra kijelölt ideális helyeket is: „A [beszállásolási] hely kiválasztásánál nemcsak az ismertett [katonai szempontú] tulajdonságokat kell nézni, hanem a minden szükségességgel rendelkező tisztí és egyéb épületekről pontos igazolást [...] kell összeállítani, továbbá szintén feltüntetni, hogy vajon honnan és miként lehet beszerezni a sok környéken hiányzó fát még több fogyasztó⁴⁶ számára? Hogyan rendeljük el a csapatok ellátására a heti piacot, a takarmány odaszállítását, és az ételmezést elintézni vajon [nehéz] feladat-e? Szintén tekintettel kell lenni arra, hogy olyan helységet semmiképpen se válasszunk ki az összevonásra, mely nagy és tartós áradásnak lehet kitéve, miáltal egészségtelen területen fekszik.” Hadik leírása nyomán elképzelhetjük (a beszállásolás minden nehézsége és egyéb problémái mellett) azt a gazdasági pezsgést is, amikor hirtelen tucatnyi új fogyasztó érkezik egy faluba, akik miatt hetipiacot lehet tartani. Immáron egyeduralkodóként, a török háborúra készülve II. József szakítani kívánt az 1751-es rendezéssel. Határozott elképzelése szerint a beszállásolás, előfogatok és ellátás nehézkes rendszerét felváltotta volna a kizárólag pénzben fizetendő adózás, ugyanakkor a hadsereg saját kaszárnyáiban kerülne elhelyezésre, saját hadtápszolgálatára élelmezni, és az 1776-ban megalapított Katonai Szállító Kar (*Militär Fuhrwesens Korps*) biztosítaná mozzgatását. Ezeknek az elképzeléseknek azonban csak a töredékét sikerült megvalósítani. Még Mária Terézia uralkodása idején, 1766-ban született rendelet arra vonatkozóan, hogy a csapatok a polgári beszállásolás helyett laktanyákban kerüljenek elhelyezésre, ezt azonban ekkor még csak igen kevés helyen sikerült megvalósítani. 1786 januárjában a császár megismételte ezt a rendeletet, és parancsot adott egy hatalmas pesti kaszárnya felépítésére. Ez lett a későbbi hírhedt Újépület, de a katonaság birtokba vehetett számos kisebb, korábban a felosztott szerzetesrendek tulajdonát képező kisebb épületet is. Így lett például az óbudai trinitárius kolostor rendházából tűzérési szertár. Ezek az intézkedések természetesen csak lassan válhatták ki a lakossági beszállásolást, de a 19. század derekára a gyalogság nagy részét már kincstári épületekben helyezték el. A vallásalaptól átvett egyházi épületekben elszállásolt katonaságot azonban továbbra is a lakosság látta el tűzifával, gyertyával, kenyérrrel és takarmánnyal. Az uralkodó – sikertelen – kísérletet tett arra is, hogy mint az örökös tartományokban, úgy Magyarországon is pénzben váltsák meg az előfogatok kötelezettségét.⁴⁷

Kényesebb, messzebbre vezető közzgazdasági és politikai kérdés volt az eddig természetben teljesítendő szolgáltatások pénzben való megváltása, ami az örökös tartományokban már az 1749. évi Haugwitz-reformok során bevezetésre került. 1785-ben a koronázatlan király hatályon kívül helyezte az 1751-es szabályozást. József a lovasságot illetően 1786. január 23-i rendeletében szorosabb összpontosítást rendelt el, melynek értelmében a katonaságot osztályonként legfeljebb 8 helységben⁴⁸ volt szabad elhelyezni úgy, hogy egy óra alatt elérjék az összpontosításra (vagy a gyakorlatra) kijelölt terepszakaszt. A „húsba vágó” rendelkezések csak ezután következtek. 1786. április 3-án császári rendelettel előírta a „háló-

⁴⁶ Vagyis a beszállásolt katonák számára.

⁴⁷ Hermann: *Magyarország*, III. 67.

⁴⁸ Mivel egy osztály állománya ekkor 348 fő volt, ez azt jelentette, hogy egy faluban kb. 40-50 lovaszt kellett elszállásolni hátasaikkal együtt.

krajcárnak” (*Schlafkreutzer*) nevezett térítés megszüntetését és egy alap (*Offiziers Quartier Concurrenz fond*) létrehozását az ország költségén tisztai szállások létesítésére.⁴⁹

Az ellátási rendszer legnagyobb problémája az adózók szempontjából a nyomott áron megállapított hivatalos ár és a piaci árak közötti különbség (*deperdita*) volt, melyet a megyéknek a házipénztárból kellett fedezni, vagyis bújtatott adóztatás történt. Ennek fedezésére 1786. május 8-án József szintén egy alapot hozott létre 500 000 forint értékben, melyet egyenes adóként vetett ki a *deperdita* megváltására. Az országban nem is maga az összeg váltott ki felháborodást, hanem a kirovásának alkotmányellenes módja, tudniillik a rendek állásfoglalása szerint az országgyűlés nélküli adóemelés törvénytelen volt. A Helytartótanács a tiltakozó vármegyéknek hosszú listában foglalta össze, hogy a lakosság eddig az írott és íratlan szokások szerint mely szolgáltatásokkal tartozott a katonaságnak, melyeket ezzel az új adóval maradéktalanul kiváltanának. Ettől azonban nem lett népszerűbb az új adó, melyet minden tiltakozás ellenére a császár haladéktalanul bevezetett. A teljes mértékben pénzben fizetendő hadiadó ideája, mely kétségtelenül egyszerűsítette a kormányzat dolgát, összevonva a nehezen átszámítható szolgáltatásokat, a fejlettebb dunántúli vármegyéknek kedvezőbb is lett volna.⁵⁰ A császár halála előtt egy hónappal, reformjainak zömével együtt visszavonta ezeket a rendeleteit, melyeket 1790 májusában hivatalosan is megszüntettek, és ismét a Mária Terézia-féle, 1751-es rendelet lépett életbe, mely kisebb-nagyobb változtatásokkal végül gyakorlatilag 1848-ig érvényben maradt.

A katonai raktárak rendszere és a hadellátás szervezete

A főhadparancsnokságoktól ismét függetlenné vált tartományi hadellátási szervezetek (*Verpflegs-Amt*) számára 1782-ben született szabályzat,⁵¹ magyarországi vonatkozásokban, a korábbi passzív szerepet játszó hivataloknak nagyobb aktivitást, a szükséges agrártermékek piacának folyamatos figyelését, és ennél fogva előnyös üzletek kötését írta elő.

A magyarországi Ellátási Hivatal Pozsonyban működött, egy törzstiszt és egy ellátási hivatalnok együttes vezetésével, akik a császár elképzelése szerint egymást ellenőrizték.⁵² Elsődleges feladatuk a katonai raktárak felügyelete és feltöltése volt. Az Ellátási Hivatalnak saját pénztára nem volt, így a hadikasszákból vételeztek pénzt céljaikra. József elrendelte, hogy a birodalomban 600 000 mázsa liszt legyen felhalmozva,⁵³ ebből mintegy 190 000 magyarországi raktárakban. Vagyis nemcsak a csapatokat kellett ellátni, hanem készleteket is fel kellett halmozni. A szabályzat szerint ilyen raktárakat elsősorban a fő

⁴⁹ Timon: *Az 1838/39. évi*, 22.

⁵⁰ Hermann: *Magyarország*, III. 66–67.

⁵¹ *Instruction für die Militär-Verpflegs-Aemter und Feld-Directionen*. Wien, 1782.

⁵² Uo. 3.

⁵³ Ezek a készletek korábban, az 1770-es években dülő csehországi éhínség alatt a polgári lakosság számára is segítséget jelentettek.

szállítási útvonalat jelentő Duna mentén kellett Pozsonytól Budáig létesíteni, a meglévőket pedig fenntartani és feltölteni.⁵⁴

A hivatalnokoknak feljegyzéseket, vizitációs jelentéseket kellett készíteni egyes tartományok gazdasági helyzetéről. Folyamatosan figyelniük kellett a terményárak alakulását, rugalmasan intézkedniük, hogy az egységek ellátásánál az odaszállítás vagy a helyben vásárlás éri-e meg jobban. Nyomatékosan előírták, hogy a kincstár számára mindig a lehető legkedvezőbb szerződéseket kell megkötöni.⁵⁵

Háború esetén a tartományi ellátási hivatalok személyzete a tábori hadsereggel együtt vonult el a hadszíntérre, ám előbb pékeket és segéderőt kellett toborozniuk. A hivatalok ekkor tábori ellátási igazgatóságokká alakultak. A hadjárat során főbb feladataikat a raktárak és sütődék létesítése, a terményszállítás és az élelmiszer-lefoglalás, -beszerzés és takarmányozás jelentették.⁵⁶

A szabályzat a beszerzés három fajtáját különböztette meg: az egyes tartományokra kiszabott terménymennyiség beszolgáltatását, a hadsereg saját beszerzését és a beszállítók, kontraktorok általi ellátást. Esetleg kiegészítésként az ellenséges területen történő rekvirálás is felmerülhetett. Hogy ne tegyék tönkre a szállítókapacitást, arról rendelkeztek, hogy a raktárakból maximum 10-12 mérföld távolságra szállítsanak. Ne csak a hadszíntérhez közeli tartományokat terheljék. A tartományok létesítsenek raktárakat saját költségükön is. Az ellátási tisztviselők kamatoztassák a beszállítókat illetően a békében szerzett kapcsolataikat. A vállalkozókkal kötött közvetlen, nem hosszú távú szerződéseket a hadjárat idejére kerülni kell – mondta ki végezetül a szabályzat.⁵⁷

Tanulságos a szabályzat betűit összevetni a megtörtént eseményekkel. József császár 1788 kora tavaszán a török ellen felvonuló 250 000 fős sereg ellátására Magyarországon először állami felvásárlással, majd annak kudarca után hatósági ár bevezetésével (melynek felét kincstárjegyben törlesztette az állam), azután a rejtegetett gabona utáni, karhatalommal történő hajtóvadászattal kísérletezett. Végül vállalkozókat bízott meg azzal, hogy akár külföldről is szerezzenek gabonát, de az így szerzett termény ára és a hatósági ár különbözetét adóként a vármegyékre vetette ki.⁵⁸

Megjegyzendő még, hogy háborús években, mikor a katonaság nagyrészt elvonult a távoli hadszínterekre, a hadiadót változatlan összegben, de pénzben fizette az ország, hiszen nem kellett eltartania beszállolt ezredeket. A hadsereg közvetlen eltartásának és elszállásolásának problémája így – pár éves periódusok kivételével – zárójelbe került a hosszú, 1792 és 1815 közötti háborús időszakban. Az 1797-től kezdve négy ízben összehívott általános inszurrekció ellátása azonban szintén meglehetősen súlyos, ha nem is tartós terhet jelentett az országnak.

⁵⁴ *Instruction*, 7–8.

⁵⁵ Uo. 16–17.

⁵⁶ Uo. 30–34.

⁵⁷ Uo. 46–47.

⁵⁸ Marczali Henrik: A hadsereg élelmezése az 1788–90-iki háborúban. *Századok* 49 (1915) 7–8.

Összegzés és kitekintés

A Magyarországon állomásozó császári-királyi csapatok ellátásának rendszere nagy vonalakban az 1740-es évekre kialakult. Ezt a szisztémát az 1751-es szabályzat öntötte vég-ső formába. Mindez jelentősen hozzájárult annak a *modus vivendinek* a kialakulásához, amely normalizálta a hadsereg és magyar társadalom viszonyát, kényszerű együttélését. Ez a szabályozás, hasonlóan az 1711 után kialakult politikai rendszerhez, rendkívül szívósnak bizonyult. A magyar országgyűlés és a hazai politika az 1751-es szabályzatot törvényi erőre sohasem emelte, hanem csak tudomásul vette. Az ország lassú fejlődését mutatja, hogy a Magyarországon állomásozó császári-királyi hadsereg (főleg a lovasság) abszolút számokban és arányaiban is a 18. század végétől folyamatosan csökkent, mivel az árak már korántsem voltak olyan alacsonyok, mint Mária Terézia idején. A főleg natu-ráliákban történő ellátási rendszer viszont egyre elavultabbá és kényelmetlenebbé vált. Az 1838/39. évi országgyűlés által kiküldött országos bizottság hosszasan értekezve, ezer-nyi árkus papírt teleírva vette számba a rendszer kialakulását, hibáit és eredményeit. Bár ek-korra már a rendek is úgy látták, hogy szerencsésebb volna, hogyha a természetbeni el-látást kiküszöbölendő „az élelmeztetést és a szállásoltatást” teljes mértékben a kincstár finanszírozná, az igazi érdek végül ezen a területen is hiányzott a radikális reformhoz. Az 1840. évi 3. törvénycikk ismét egy bizottság felállításával vesztegette az időt. Bécsben viszont egyre nyilvánvalóbbá tették azt, hogy a rendszert addig nem kívánják megváltoz-tatni, amíg az országból beszedett hadiadó összege nem emelkedik radikálisan.⁵⁹ Ez a kérdés azonban már a közteherviselés ingoványos terepére vezetett volna, melynek be-vezetéséhez végül nyolc esztendővel később békés forradalomra és polgári átalakulásra volt szükség.

⁵⁹ Timon: *Az 1838/39 évi*, 103.